

De
rij
de
L

Historisch jaarboek
vóór **Amersfoort** en
omstreken

2013

1

- 6 Het Randenbroek van Jacob van Campen (1595-1657)

Een poging tot reconstrueren — COR VAN DEN BRABER

2

- 18 Van bosgebied naar villawijk

De ontwikkeling van het Amersfoortse Bergkwartier door de N.V. Maatschappij Amersfoort

— ERWIN BORGGREVE

3

- 44 De poppenkast van architect Gerrit Adriaans — ANTON GROOT

4

- 60 De N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek en Theo Colenbrander

'...in haar eigen stad, wier naam zij draagt, bleef zij onopgemerkt...' — MARJAN DE MAN

5

- 78 Van de Mediene naar Mokum

Het glansrijke leven van Benjamin Cohen

— JOOST MOREL

6

- 106 De 'ontzaggelijke groote passage van de Engelsche Armee'

Amersfoort en omgeving in de oorlog

van 1794-1795 — RAYMOND UPPELSCHOTEN

7

- 130 Katholieken en gereformeerden in een 'ketterse' stad 1579-1635

Een schets — DICK VAN WEES

8

- 150 Jaaroverzicht Monumentenzorg 2012

— MAX CRAMER, SANDRA HOVENS, GERARD KEIJZER

EN ASTRID VAN DER LAARSE

9

- 166 Jaaroverzicht Archeologie 2012

— ITAMAR DE ROOZE, FRANCIEN SNIEDER, TANJA STOLK

EN MATTIJS WIJCKER

- 172 Boekbesprekingen

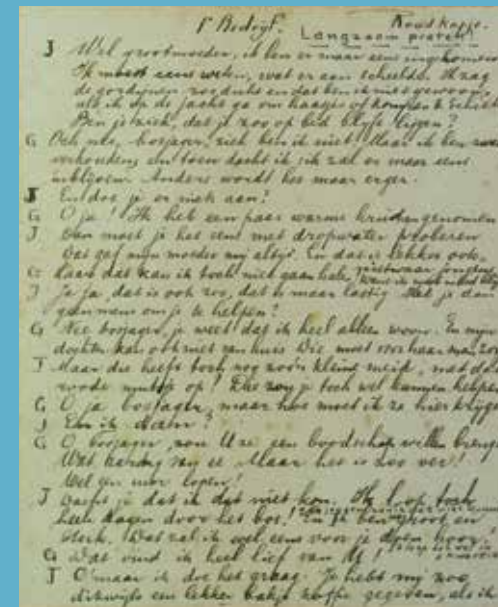
- 176 Over de auteurs

De poppenkast

van architect Gerrit Adriaans

3

In 1929 maakte architect Gerrit Adriaans een poppenkast met decors waar ook poppen voor zijn gemaakt. Maar de laatste twintig jaar leek die kast van de aardbodem verdwenen te zijn. Gelukkig is de kast met toebehoren gered van het groot vuil.

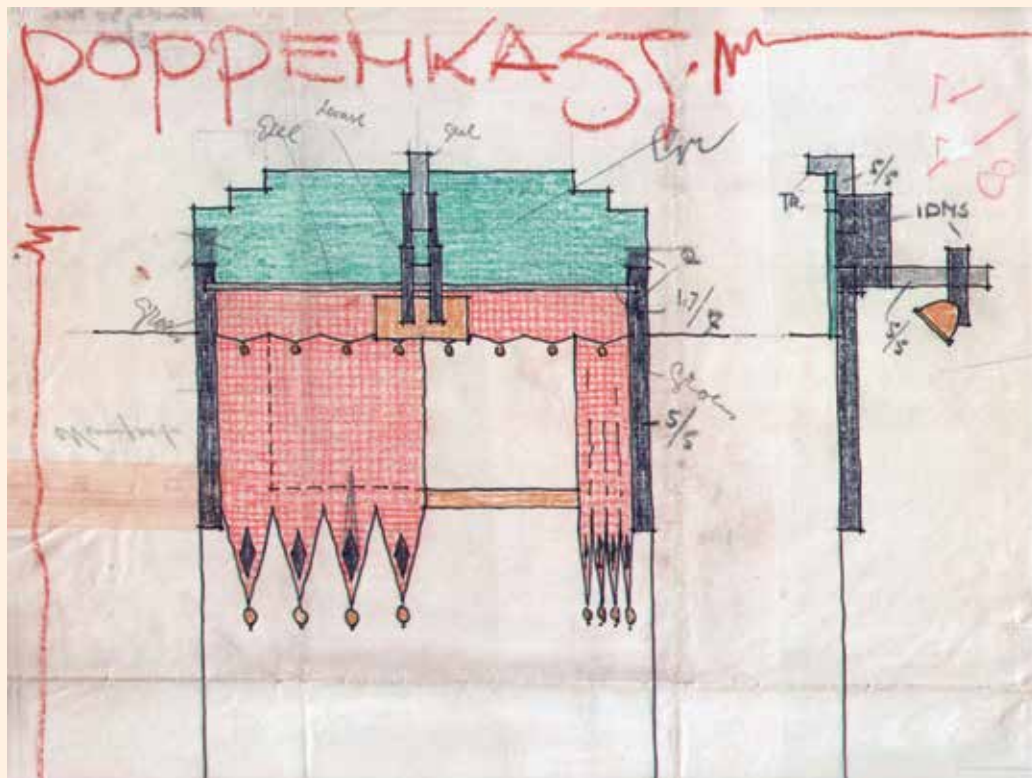
Tekstbord van het poppenkastverhaal 'Roodkapje'.

Bron: familie Van Es, foto: Anton Groot (AG).

Eerste Bedrijf. Langzaam praten. "Wel grootmoeder, ik ben er maar eens ingekomen. Ik moet eens weten wat er aan scheelde. Ik zag de gordijnen zo dicht en dat ben ik niet gewoon, als ik op de jacht ga om haasjes of konijnen te schieten. Ben je ziek, dat je

zoo op bed blijft liggen?" De beginregels met aanwijzingen van de versie van Adriaans voor het sprookje 'Roodkapje' uit 1929. Het sprookje van de gebroeders Grimm begint meestal met het zoetgevooidse "Er was eens een lief klein meisje...". Ook in het verhaal dat bij de poppenkast hoort en dat een interpretatie is van het verhaal van de gebroeders Grimm, is Roodkapje een eigenzinnig meisje, maar het verhaal eindigt niet met het opeten van grootmoeder en Roodkapje. De wolf die zich voor de tweede keer heeft laten beetnemen wordt door de bosjager gedood en de beide hoofdrolspelers die zich achter een boom hebben verstopt komen na veel geroep van de kinderen tevoorschijn. Vond hij het opeten door de wolf te gruwelijk voor de kinderen waarvoor werd gespeeld?

De aanleiding waarom hij eind jaren twintig een poppenkast met diverse decors heeft gemaakt is niet meer exact te beantwoorden, maar er is nog wel een en ander te reconstrueren op basis van een gesprek met zijn dochter Margriet en enkele krantenberichten. Er is een ontwerp-tekening die in grote lijnen aangeeft hoe de kast er uit moet hebben gezien. Volgens zijn dochter, die de kast nog op haar netvlies heeft staan, is de poppenkast met decors gemaakt voor de heer B.A.H. van Ruyven, onderwijzer en hoofd

Ontwerptekening (gedeeltelijk) Poppenkast, sprokkelmaand 1929, Gerrit Adriaans.

Bron: particuliere collectie familie Kortmulder-Adriaans.

van een openbare school voor lager onderwijs. Van Ruyven wordt in 1921 benoemd als onderwijzer aan de A-school no. 7 (gewoon lager onderwijs) aan de Puntenburgerlaan.¹ Wellicht had Van Ruyven voor ogen de kast als een onderwijskundig middel in te zetten of ter verstrooiing van de leerlingen van zijn school.

Het feit dat Adriaans in die tijd ook regelmatig kleine ontwerpen maakt voor speelgoed kan ook een goede aanleiding zijn geweest om een kast met decors en coulissen te maken. De ontwerptekening van de kast dateert uit sprokkelmaand (februari) 1928. De dertien bewaard gebleven decors met dubbele coulissen maakt hij tussen januari en november 1929. Daarnaast zijn zes verschillende verhalen bewaard gebleven waarvoor ook poppenkoppen uit hout zijn gesneden en het lijf voorzien van lappen stof. De handpop-

pen komen ongetwijfeld ook uit deze periode. De uit hout gesneden poppenkoppen zijn volgens zijn dochter Margriet niet door haar vader maar door Van Ruyven gemaakt.

Gered van het groot vuil

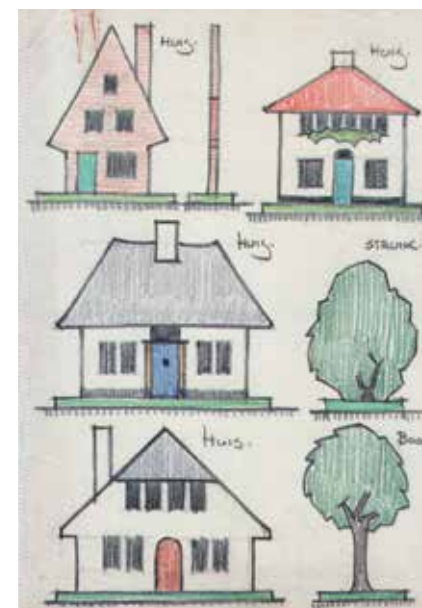
In de afgelopen jaren dat ik onderzoek naar de persoon en het werk van Gerrit Adriaans heb gedaan is die kast ter sprake gekomen, maar nog nooit had ik de kast of de attributen ervan gezien. Dat moment kwam in 2010 toen ik een uitnodiging kreeg de decors en de poppen te bekijken. De poppenkast zelf was te groot en opgeborgen in een grote kist die niet gemakkelijk vanaf zijn bergplaats te verplaatsen was. Een onderzoek naar

¹ Amersfoortsch Dagblad 'De Eemlander' (AD/DE), *Stadsnieuws, Voordracht*, 18-04-1921.

Tekeningen van speelgoed ontworpen door Gerrit Adriaans.

Bron: particuliere collectie familie Kortmulder-Adriaans.

de kast, decors en poppen door Els en Marieke van Es, samen met enkele andere dames die benieuwd waren naar de herkomst ging eraan vooraf. Maar ze stuitten op het raadsel van de initialen GA. De initialen die op de decors staan geschreven werden niet meteen geïnterpreteerd. Daarop werd de hulp van Ayolt Brongers ingeroepen en hij herkende "na een diepe stilte" die initialen van Gerrit Adriaans. Daarmee was dat raadsel opgelost. Maar over de reden waarom of voor wie de poppenkast is gemaakt hing nog een waas. Later, thuis bij Willem Bax, zie ik de stukken voor het eerst en raak meteen verrukt over de kwaliteit van de decors. Van de uit hout gesneden poppen zien de koppen er goed uit; de lapjes stof hebben hier en daar nogal geleden door het gebruik en zijn aangetreden door motten. De decors, dat wil zeggen de achterwanden (100 x 50 cm) met de dubbele

coulissen zijn geschilderd op hardboard en zijn nog prachtig fris van kleur en nauwelijks aangetast door de tijd. Behalve de initialen, die duidelijk van Adriaans zijn, is ook in de decors met huizen het handschrift van hem te herkennen.

Bijna had de kist met inhoud bij het groot vuil gelegen. Toen eind jaren tachtig van de vorige eeuw Margriet met haar familie verhuisde van haar ouderlijk huis aan het Thorbeckeplein, waar het gezin met haar vader had gewoond na het overlijden van zijn vrouw, wordt de kist aan een leerkracht van een basisschool geschonken met het idee dat ze die poppenkast in de klas kon gebruiken.² Toen ook deze lerares enkele jaren later verhuisde was deze grote kist haar teveel. Tegenover deze leerkracht woonde de familie Van Es. Ze worden door hun overbuurvrouw benaderd met de vraag of er belangstelling is voor een grote kist met een poppenkast en poppen. Ze had als leerkracht de kast gebruikt. Mocht er geen belangstelling voor bestaan dan zou de kist met inhoud mee gaan met het groot vuil. Een van de zussen haalt de kist op en na een lange periode komt het er pas in juni 2009 van om de kist te openen.³

Gerrit Adriaans (1898-1971)

Wie was Gerrit Adriaans? Een zeer beknopte introductie. Hij wordt in Amersfoort geboren op 15 februari 1898 als zoon van Gerrit Adriaans Sr. die koster is van de St. Joriskerk en Cornelia Kraal, beiden geboren in Abcoude-Baambrugge, respectievelijk in 1854 en 1859. Beide ouders zijn zeer godsdienstig en de jonge Adriaans groeit op in een milieu van de Gereformeerde Bond in de Nederlands Hervormde kerk. De jonge Adriaans, die al op jonge leeftijd blijkt geeft van een aardig tekentalent, blijft enig kind en gaat na de lagere school naar de ambachtsschool, waar hij op 1 april 1915 zijn getuigschrift voor de driejarige cursus timmeren behaalt. Na de ambachtsschool doet hij praktijkervaring op bij het bureau van de

Amersfoortse architect M.J. Klijnstra. Van het bureau van Klijnstra gaat hij (1916) naar architect J.C. van Epen in Hilversum. Het zijn twee korte perioden bij beide architectenbureaus voordat hij in 1917 als dienstplichtige wordt opgeroepen. Op eigen verzoek wordt hij gedurende zijn dienstdienst bij het bureau van de Genie van het Vliegkamp in Soesterberg geplaatst. Zijn antimilitaristische gevoelens zijn bij deze keuze van groot belang geweest. Hier werkt hij als tekenaar en opzichter. Na deze periode, april 1920, verhuist hij naar Haarlem waar hij in dienst treedt bij het coöperatieve architectenbureau van architect ir. J.B. van Loghem. Korte tijd later solliciteert hij bij de Rijksgebouwendienst, afdeling Onderwijsgebouwen, waar hij tot zijn eigen verbazing wordt aangenomen. In zijn jeugdig enthousiasme werkt hij hard en te snel naar het idee van zijn meerdere. Hij ontmoet architect Cees de Haas die een architectenbureau in Utrecht leidt in de vorm van een associatie. Adriaans gaat eind 1921 aan het werk bij De Haas. In Den Haag wordt deze stap niet begrepen. Een jaar later (1922) start Adriaans, die als architect eigenlijk autodidact is en in de praktijk het vak heeft geleerd, zijn eigen bureau aan het Havik in Amersfoort. Zijn praktijk start hij met een gedurfd ontwerp voor de bouwvallige Kamperbinnenpoort in januari 1923. In juli 1925 trouwt hij met Johanna (An) den Hertogh. Hij is politiek actief en komt in aanraking met het socialisme, is religieus socialist en zet zich af tegen de Gereformeerde Bond. Zijn zielenheil zoekt hij uiteindelijk bij dominee Dr. Rein Miedema voorganger van de Remonstrantse Gemeente. In Miedema, de zoon van de beeldhouwer Simon Miedema, treft hij een erudiete figuur die behalve als

² Interview met mevrouw M. Kortmulder-Adriaans over de poppenkast, februari 2011. ³ Els van Es duidt in een kort uitgeschreven interview met mevrouw M. Kortmulder-Adriaans de gang van zaken rond de kist binnen haar familie, Amersfoort 2009.

Portretfoto Gerrit Adriaans, omstreeks 1930. Bron: particuliere collectie familie Kortmulder-Adriaans.

dominee in de stad bekend staat om zijn lezingen over diverse kunsthistorische onderwerpen. Binnen het socialistische klimaat in de stad ontmoet hij o.a. Berent Noordewier van het bouwbedrijf 'De Samenwerking' voor wie hij vele woningbouwprojecten ontwerpt. Noordewier zal later wethouder worden. Hij treft de religieus-socialist en Woodbrooker Willem Banning, de voorvechter van het vegetarisme Felix Ortt, de christen-anarchist en geheelonthouder Lodewijk van Mierop, de essayist Just Havelaar e.a.. Hij is lid van de Gemeentelijke Monumentencommissie, is secretaris van de Provinciale Utrechtsche Welstandscommissie en lid van vele stedelijke organisaties en verenigingen. Hij komt op 1 januari 1925 in dienst bij Openbare Werken en zal na drie jaar ontslag nemen. Ondertussen heeft hij een stevige eigen praktijk opgebouwd die hij in de jaren dertig met succes uitbreidt. Hij wordt vanaf 1930 de vaste architect van de Woningbouwvereniging 'Goed Wonen', waarvoor hij diverse complexen bouwt. Daarnaast ontwerpt hij vele projecten voor particulieren in de stad en in de provincie Utrecht. Adriaans is behalve als architect een

⁴ Anton Groot, *Gerrit Adriaans. Een vergeten architect, ontwerper en religieus socialist*, Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken 2009, p. 102-123 en tekst overgenomen uit een nog ongepubliceerd manuscript

interessante figuur vanwege zijn vele contacten met plaatselijke kunstenaars, architecten, maar vooral ook door zijn contacten met nationale figuren die religieus, socialistisch en anarchistisch georiënteerd zijn. Gerrit Adriaans overlijdt op 3 december 1971.⁴

Adriaans poppenkast in een context

In krantenartikelen uit de jaren twintig en dertig komt de poppenkast met Adriaans, Van Ruyven enkele keren naar voren. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen houdt jaarlijks verschillende voordrachten, muziekkavonden, lezingen met lichtbeelden, en eens per jaar wordt een kindermiddag georganiseerd vaak met een goochelaar of poppenkastspel. Op 28 december 1928 wordt in Amicitia een dergelijke middag gehouden waarbij een geheel ander concept wordt uitgeprobeerd. De organisator van de middag is dominee Dr. Rein Miedema die, verkleed als vliegenier Charles Lindbergh, de aanwezige kinderen meeneemt in zijn vliegtuig dat 'bezoeken' brengt aan diverse landen. Er wordt muziek gespeeld door het padvindorsorkest en door de kinderen zelf. Bovendien speelt Van Ruyven poppenkast. En Van Ruyven heeft er slag van, schrijft de krant.⁵ In april 1929 viert de Centrale Nederlandsche Ambtenaarsbond afdeling Amersfoort haar 10-jarig bestaan. Er wordt 's middags een groots kinderfeest georganiseerd en 's avonds voor de leden met echtgenotes. "Op het kinderfeest des middags traden de heren Van Ruyven en Adriaans op met hun poppenkast. Wat de kinderen hiervan te zien kregen mag in één woord bewonderend genoemd worden. Vertoond werden de sprookjes 'Roodkapje' en 'De Ezeldief'".⁶ Het ligt bijzonder

over Gerrit Adriaans door dezelfde auteur, 2011. ⁵ AD/DE, *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Kindermiddag in Amicitia*, 29-12-1928. ⁶ AD/DE, Centrale Nederlandsche Ambtenaarsbond, Kinderfeest, 28-4-1929.

Decor 'Roodkapje', februari 1929 door Gerrit Adriaans.
Bron: familie Van Es, foto's: AG.

voor de hand dat dit de poppenkast is met enkele van de decors die door Adriaans zijn gemaakt en voor deze voorstelling zijn gebruikt. Ook tijdens de eerder gehouden middag van het Nut zal de poppenkast gebruikt kunnen zijn, maar de decors waren toen nog niet gereed. Deze decors dateren van januari tot november 1929. Van de in totaal dertien decors heeft Adriaans er tussen januari en mei acht gereed. Ook de relatie die Adriaans heeft met Miedema zou er toe kunnen hebben bijgedragen dat hij de poppenkast heeft ontwor-

← ← + ← Teun en Kabouter Grijsaard uit het verhaal
'De Drie Wensen'.

Bron: familie Van Es, foto's: AG.

pen voor dit soort evenementen. Daarnaast is het goed mogelijk dat hij geïnspireerd is geweest door de geboorte van zijn eerste dochter.

Schoolhoofd B.A.H. van Ruyven is in die jaren vaak zichtbaar bij bijzondere aangelegenheden in de stad: voor het Nut, bij de Sinterklaasfeesten in Amicitia, filmvoorstellingen voor de jeugd en bij de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst waarvoor hij volkszanglessen op enkele openbare scholen geeft, "om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de zin voor muziek bij het volks-

Decor 'De Bedrieger Bedrogen', april 1929 door Gerrit Adriaans.
Bron: familie Van Es, foto's: AG.

kind". Ook in december 1936 tijdens een Sinterklaasfeest voor kinderen in de lighallen (Bloemweg) wordt het pedagogisch poppenspel van Van Ruyven genoemd. Hij speelt enkele bekende sprookjes: 'Roodkapje' en 'Tafeltje dek je, ezeltje strek je'.

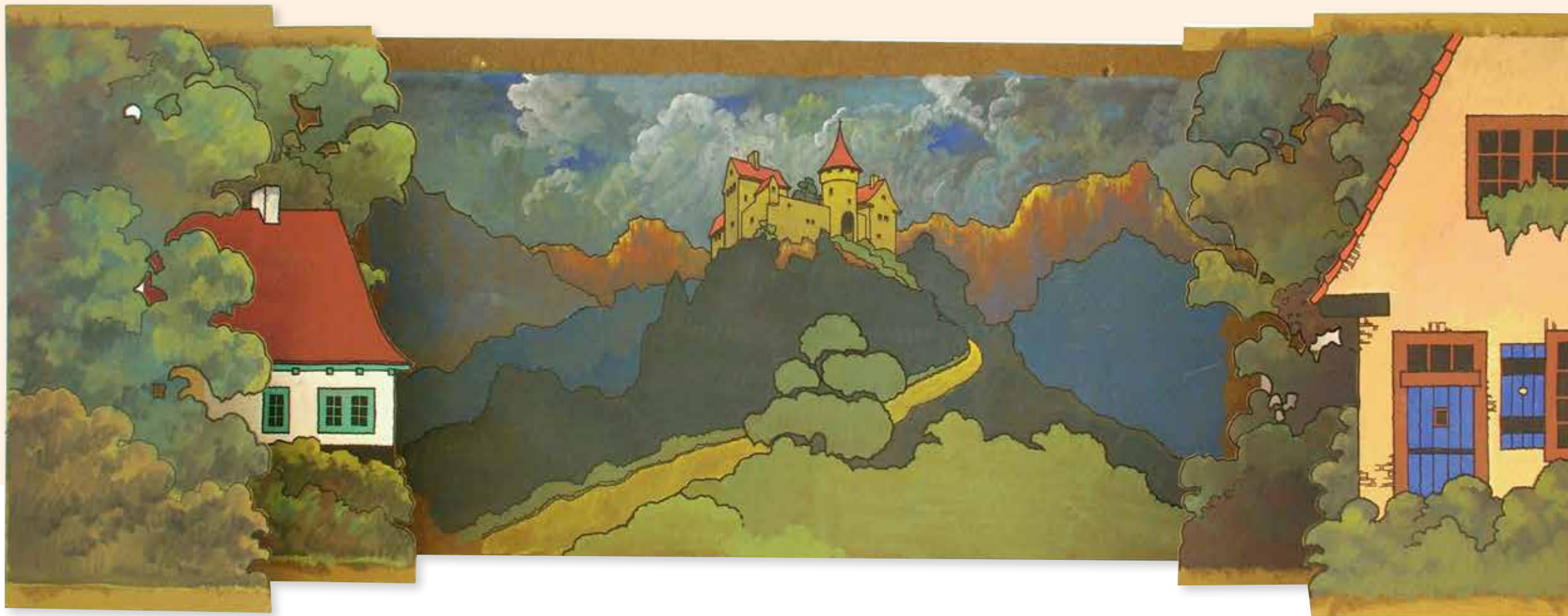
De verhalen, de decors en de poppen

Het vertellen van verhalen of het nu sprookjes zijn of waar gebeurde verhalen, het is al een

← ← + ← Roodkapje en de Bosjager uit het verhaal 'Roodkapje'.
Bron: familie Van Es, foto's: AG.

metier dat vele eeuwen wordt beoefend. De poppenkast was vroeger een middel om verhalen te vertellen om de simpele reden dat het grootste deel van de bevolking analfabeet was. Boeken waren voor deze grote groep onbereikbaar en de artiesten die vaak wel hadden leren lezen en schrijven brachten op deze manier een boodschap over aan een groot publiek. Niet alleen in afgelopen eeuwen wordt de poppenkast gebruikt als middel om een boodschap over te brengen, ook in de 20^e eeuw wordt de poppenkast ingezet

Decor 'De Varkenshoeder', januari 1929 door Gerrit Adriaans.
Bron: familie Van Es, foto's: AG.

als educatief middel of ter verstrooiing in de huiselijke kring gebruikt. Kunstenaar Paul Klee (1879-1940), die les gaf aan het Bauhaus, maakte tussen 1916 en 1925 circa 50 handpoppen van allerlei materialen zoals: luciferdoosjes, hout, blik, borstels, botten, noten en een stopcontact. Klee maakte de poppen voor zijn zoon Felix als speelgoed. Felix Klee kreeg zijn eerste pop op zijn negende verjaardag in 1916. Paul Klee imiteerde eerst de figuren uit het Duitse Kasperltheater, daarna begon hij ook met het ontwerpen van zijn

← ← + ← Teun en Kabouter Grijsaard uit het verhaal 'De Drie Wensen'.

Bron: familie Van Es, foto's: AG.

eigen figuren.⁷ De Spaanse schrijver en theatermaker Federico García Lorca (1898-1936) schreef in zijn kinderjaren stukjes voor zijn marionetten-theater en schreef teksten en regisseerde hij poppenspelen die hij op zijn toernees aan de plattelandsbevolking van Spanje toonde en waarmee hij situaties kon duiden. Er zijn families waar de poppenkast traditioneel wordt bespeeld, bijvoor-

⁷ Christine Hopfengart en Eva Wiederkehr-Slavecsek (red.), *Paul Klee Handpuppen*, Ostfildern 2006.

beeld bij de Utrechtse componist Johan Wageenaar, later komt de poppenkast in het bezit van zijn broer, de Utrechtse huisarts Willem Wageenaar.⁸ Ook de Amersfoorter Willem Bax speelde jaarlijks zijn voorstellingen in de vorm van een silhouettentheater. Even dringt de vraag op of de poppenkast en het bespelen ervan te maken zou kunnen hebben met de sterke socialistische gezindheid van Adriaans. Als medium in de strijd om arbeiders op satirische en belerende wijze inzicht te verschaffen in de werking van het kapitalisme. Karikaturen van een pijnlijk werkelijkheid in groteske vorm neergezet. Bekend is dat Albert Hahn, die zeer bekend is geworden als afficheontwerper ook poppenkast speelde voor zijn kinderen. Op veel SDAP-congressen is de politieke poppenkast een geliefd onderwerp op basis van teksten van Sam de Wolff met poppen van Hahn en zijn vrouw.⁹ Dit is echter een vorm van propaganda en volksopvoeding die van Adriaans onbekend is en bovendien geven de verhaaltteksten die bij de kast horen daar weinig aanleiding toe.

De poppenkast is een eenvoudig theater waarin met behulp van handpoppen een verhaal wordt uitgebeeld. De kast, vaak vervaardigd van latten en platen bekleed met gordijnen, is zo groot dat de poppenspeler zich onder het speelvlak zittend of staande kan verbergen. De kast van Adriaans is een zodanige kast. In juni 2009 wordt in een e-mailwisseling tussen de dames de inhoud van de kist als volgt beschreven: “De inhoud bestaat uit een gordijn met Hindeloper chinzmotief afgezet met een gouden band en daarbij behorende zwarte stof van katoen, afgezet met kralen. Daarbij liggen in deze kist een aantal houten planken en balken, waarvan nog duidelijk is hoe ze samen een poppenkast vormen. Onder in de kast lagen verschillende decors geschilderd op hardboard...”.

In de kist zijn ook enkele tekstboekjes met korte spelverhalen gevonden. De boekjes zijn ongedateerd en zonder auteursnaam. Teksten

waarop Adriaans en Van Ruyven ongetwijfeld enkele verhalen voor de poppenkast hebben gebaseerd. Titels als ‘Roodkapje’, ‘De Worst’, ‘De Gierigaard’, ‘De Gouden Kroon’, ‘Mieken Mizerie’, ‘Harlekijn op bezoek’ en ‘De Beer en de Kindermeid’. Niet alle teksten en titels zijn herkenbaar in de spelen. Van de verhalen die bij de kist horen zijn er zes overgeleverd. Ze zijn met de hand op A4 vellen opgetekend en op dikke kartonnen bordplaten geplakt, die zichtbaar voor de spelers in de kast hingen. Het gaat om ‘Roodkapje’, ‘Tafeltje dek je, ezeltje strek je’, ‘De Varkenshoeder’, ‘De Bedrieger Bedrogen’ of ‘De Gestolen Ezel’ en ‘De Drie Wensen’. Van veel later datum is er een tekst op enkele bladen voor D’66. De tekst van het ene verhaal is op de achterzijde van een ander stuk geplakt. Zo dient elk karton voor een dubbel verhaal dat te herkennen is aan een nummering. Wie de teksten heeft geschreven is niet eenduidig. Er zijn ten minste twee verschillende handschriften, waarvan Roodkapje nog het meest op dat van Adriaans lijkt. De andere verhalen zijn mogelijk het handschrift van Van Ruyven.

De poppen zijn handpoppen. Het hoofd is vastgemaakt aan de kleding. De speler steekt zijn duim in de linkermouw van de pop, zijn pink in de rechtermouw. De bewegingen van de hand van de speler zijn dus te zien als bewegingen van hoofd, armen en romp van de pop. De kleding en de kleine attributen die bij het figuurtje horen zijn met zorg gemaakt.

‘De Varkenshoeder’, naar het sprookje van Hans Christian Andersen ‘De Zwijnenhoeder’ over een arme prins. De tekst is uitgewerkt over 10 bladen en heeft zeven personages: Prins Titikoko, Kabouter Vliegenvlug, Prinses Olanda van Zoete-Koeki-Boemi, de Koning, de Varkenshoe-

der en Mies en Mops. Voor het stuk zijn drie decors geschilderd: een middeleeuws kasteel in de bergen, een Oosters paleis en bijgebouwen, gedateerd in januari 1929 en gemerkt als ZW.

In het spel ‘Roodkapje’ worden volgens de tekst vijf personages opgevoerd: Roodkapje, de Bosjager, Moeder, Grootmoeder en de Wolf. De laatste ontbreekt; ook de attributen die als regieaanwijzing in de tekst staan zijn niet in de kist aanwezig. Bij dit spel zijn door Adriaans drie decors gemaakt: een landschap met een wit huisje, een bosgezicht met bloemen langs het pad en een interieur met haard waarin een ketel boven een vuur hangt. Allen gedateerd februari 1929 en aan de achterzijde voorzien van een R met nummers.

‘De Bedrieger Bedrogen’ of ‘De Gestolen Ezel’, is een spel uitgeschreven op 10 bladen, waarvan de tekst op blad 7a een alternatieve, wat uitleggerige wending in het verhaal is. Deze pagina is aan het handschrift te zien afwijkend en zal later zijn toegevoegd. Op de decors staat een verwijzing naar Tiel en in het verhaal wordt de beestenmarkt van Tiel genoemd. Jan de Neus, die niet wil werken maakt de jongen Jaap zijn ezels (Hans genaamd) afhandig. Jan wil hem verkopen, maar wordt betrap en door een listige vraag van Jaap, die zijn ezels echt kent, wordt de bedrieger bedrogen. Van dit universele verhaal bestaan vele varianten over ontrouw, eerlijkheid, list en bedrog en iemand te slim af proberen te zijn. De waarheid achterhaalt het bedrog, ook in dit verhaal. De personages zijn Jan de Neus en tevens de rover, Jaap de jongen, de ezels, een boer op de markt die de ezels te koop aan wordt geboden en de agent. Het decor bestaat uit twee decors: een landweg met een verwijzing naar Tiel en een marktplein met een huizenwand, geschilderd in april 1929.

‘Tafeltje dek je, ezeltje strek je’ is een tekst gebaseerd op het gelijknamige sprookje ‘Tafeltje dek je, ezeltje strek je en de knuppel uit de zak’ van de gebroeders Grimm en is het langste spel in drie bedrijven uitgeschreven op 20 bladen. Hiervoor zijn zeven poppen gemaakt: de Oude Molenaar, Jan, Piet, Klaas, Oud Vrouwje, een Fee en een Rover. Door de originele tekst heen zijn nieuwe zinnen verwerkt die vermoedelijk na de Tweede Wereldoorlog zijn toegevoegd. Ook de naam voor Piet veranderde in Black Peter. Teksten als ‘What’s de matter boijs’ en dat de flesjes limonade nu zonder distributiekaarten te krijgen zijn; boerenkool met spek én worst; dat de molenaar zich niet met zwarte handel en dergelijke zal inlaten en eierkolen op de bon, verwijzen hiernaar. Adriaans heeft er drie decors voor gemaakt: een interieur, een landschap met bergpieken en een interieur met een buffetkast, gedateerd juni en juli 1929.

‘De Drie Wensen’ is beschreven op 11 bladen. Dit is een thema in diverse sprookjes en wordt gebruikt door de Fransman Charles Perrault in de 17^e eeuw, de gebroeders Grimm en anderen. Het verhaal, dat gebaseerd is op het verhaal ‘De Worst’ begint nogal saai. Houthakker Teun Jansen mag drie wensen doen omdat hij in het woud Kabouter Grijsbaard een deel van zijn eten en drinken heeft afgestaan. Thuisgekomen wenst zijn onnozele vrouw een worst bij de boerenkool, vervolgens uit boosheid een worst aan de neus van haar man die in de derde wens moet verdwijnen. Uiteindelijk hebben ze elkaar nog en het verhaal sluit af met een moralistisch: “We moeten niet ondoordacht te werk gaan en we moeten ons nooit door drift laten beheerschen.” Er komen zeven figuren voor in het spel: Teun, Vrouw Jansen, de dokter, de huisbaas, een landloper/reiziger, Kabouter Grijsbaard en een boer. Het decor bestaat uit twee panelen: een interieur met en schuine houten kap en een landschap met

⁸ Honderd jaar Wagenaar poppenkast, Amersfoort 2005.

⁹ Philip van Praag, IISG, *Hahn, Albert Pieter*, BWSA 3 (1988), p. 67-69.

bomen en een heuvel, gedateerd november 1929. De kabouter komt twee keer in een verhaal voor: in 'De Drie Wensen' en in 'De Varkenshoeder'.

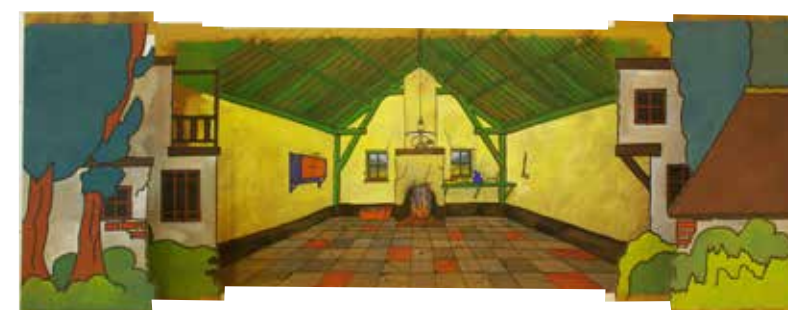
Het **zesde verhaal is voor D'66**, waarschijnlijk rond 1970 geschreven, en bedoeld voor een verkiezingscampagne. Het stuk is zonder titel en er ontbreken enkele bladen van het verhaal. Niet duidelijk is of er een decor als achtergrond is gebruikt voor het verhaal. Figuren als Jan Klaassen en Katrijn, een agent en een boswachter brengen diverse D'66 thema's naar voren. Katrijn die het thema werkende vrouwen aanstipt en verwijst naar het vermeerderen van het aantal kindercrèches; Jan die tegen een agent klaagt dat er een stankfabriek komt waardoor ze hun huis

uitmoeten en de agent die het thema veiligheid in het verkeer aanroert. De boswachter komt ten tonele, hij ontpopt zich als een echte D'66 man. Naast de verkeersveiligheid neemt hij het op voor het milieu dat slecht is voor de stedelingen. "Van de zuivere lucht die ik in mijn bossen hebt vind je in de stad niets meer van terug." Amersfoort moet een frisse en groene stad worden. "Ja, ja boswachter je hebt dezelfde ideeën als D'66." En thema's als openheid en inspraak in de gemeenteraad, parkeerplaatsen aan de rand van de stad, speelplaatsen voor kinderen, een gekozen burgemeester voor vier jaar en de suggestie van een ombudsman waar mensen met klachten naar toe kunnen gaan, passeren de revue. Hoeveel politieke ideeën nog op papier hebben gestaan is niet

meer te achterhalen. Maar het is op zijn minst curieus dat de kast van de socialist Adriaans door D'66 wordt gebruikt. Is hij in politiek opzicht milder geworden of vond hij het allemaal wel vermakelijk? Volgens Margriet heeft haar vader een politieke ommezwaai gemaakt en die net als zichzelf de ideeën van D'66 de moeite waard vond. Ze herinnert zich nog hoe de poppenkast ergens in 1970 op een vouwwagen (Alpenkreuzer) werd opgetuigd. "Dat gebeurde voor ons huis aan het Thorbeckeplein. Daar werd de voorstelling eerst op het grasveld voor het huis gespeeld. Mijn vader zat op een klapstoeltje uit onze kampeerinboedel en vond het prachtig die opvoering te zien. Met die kar zijn we daarna de wijk ingegaan."

De decors zijn na al die jaren gebruik nog prachtig van kleur en kwaliteit. De hand van Adriaans is te zien aan de gemakkelijke wijze waarop de afbeeldingen zijn getekend en geschilderd. Hier laat hij een romantische kant van zichzelf zien die ook aanwezig is bij de ontwerpen van de grote hoeveelheid tekeningen van speelgoed. De decors ondersteunen de verhalen en geven soms een sprookjesachtige sfeer weer, die je het verhaal inzuigt. Maar als je de verhalen anno nu terugleest bevatten ze veel oubolligheden, zijn belerend en roepen vooral een beeld op van de tijd waarin ze geschreven zijn.

Met dank aan Els en Marieke van Es, Willem Bax (overleden 2011) en Margriet Kortmulder-Adriaans.

Diverse decors voor de poppenkast.

Foto's: Anton Groot